
МОНІТОРИНГ ТА ОХОРОНА ЗЕМЕЛЬ

УДК 322

СТРАТЕГІЯ РАЦІОНАЛЬНОГО ВИКОРИСТАННЯ ЗЕМЕЛЬНО-РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ

Будзяк В.М., доктор економічних наук, старший науковий співробітник
Будзяк О.С., кандидат економічних наук, старший науковий співробітник
ДУ «Інститут природокористування та сталого розвитку НАН України»

Висвітлено проблеми раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу. Визначено основні складові земельно-ресурсного потенціалу та обґрунтовано напрями його збереження.

Постановка проблеми. Нині економічна роль землі ігнорується, знижується економічна ефективність її використання та погіршується екологічний стан, що призводить до зниження земельно-ресурсного потенціалу. Причинами такого становища є недосконалість земельних відносин, незбалансованість земельного фонду, нерациональне його використання, неповне відновлення родючості ґрунтів тощо.

Аналіз останніх наукових досліджень і публікацій. За вказаними проблемами опубліковано чимало наукових робіт, в яких висвітлено сучасний рівень використання земельно-ресурсного потенціалу та проблеми щодо його збереження. Зокрема, цим питанням присвячено праці таких науковців, як Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков, В.Л. Дмитренко, Д.С. Добряк, С.І. Дорогунцов, Д.Ф. Крисанов, П.П. Руснак, А.Я. Сохнич, В. М. Трегобчук, А.М. Третяк, М.М. Хвесик та ін.

Водночас і досі важливою нерозв'язаною проблемою є забезпечення сталого землекористування, а саме гар-

монійної рівноваги між задоволенням потреб населення, споживанням продукції та забезпеченням збереження функцій земельних ресурсів.

Мета статті — обґрунтувати стратегічні напрями раціонального використання існуючого земельно-ресурсного потенціалу.

Виклад основного матеріалу. Нині поняття потенціал трактується як ресурси, запаси, засоби або можливості, що можуть бути використані для досягнення певної мети. Якщо ця мета є стратегічною, то йдеться про стратегічний потенціал. Тобто загальне визначення потенціалу передбачає, по-перше, оцінку вже наявних ресурсів і можливостей та, по-друге, визначення мети і завдань щодо їх використання.

Важливо визначити склад та структуру потенціалу територій (регіонів). Остання має бути об'єктивною й практично доцільною. При цьому можливість досягнення певного результату зумовлюється кількістю та якістю задіяних для цього ресурсів. Власне, склад і структура потенціалу зале-

жать від характеру й особливостей розвитку конкретної території або певного виробництва. У випадку із земельними ресурсами — це будуть особливості їх використання відповідними землекористувачами та рівень освоєння земельного фонду (табл.).

Сутність поняття земельно-ресурсного потенціалу розкривається при виконанні ним певних функцій. Серед них —

еколого-економічна функція, яка передбачає експлуатацію фізичних і хімічних властивостей ґрунтів, та соціально-економічна функція, що має на меті розміщення на землі об'єктів соціальної й виробничої сфер.

Основним змістом стратегічного земельно-ресурсного потенціалу є наявність таких характеристик земельного ресурсу, які дають змогу тепер чи в майбут-

Освоєння земель сільськогосподарського призначення в Україні станом на 01.01.2011 р.*

Адміністративно-територіальні утворення	Загальна площа, тис. га	Площа суші, тис. га	Площа сільськогосподарських земель, тис. га	Сільськогосподарське освоєння території, %**	Площа ріллі, тис. га	Розораність території, %
АР Крим	2608,1	2396,8	1856,1	77,44	1268,3	52,92
Області:						
Вінницька	2649,2	2605,7	2065,7	79,28	1727,9	66,31
Волинська	2014,4	1969	1083,0	55,00	674,3	34,25
Дніпропетровська	3192,3	3036,7	2583,6	85,08	2126,2	70,02
Донецька	2651,7	2609,4	2095,0	80,29	1655,4	63,44
Житомирська	2982,7	2933,9	1588,5	54,14	1084,6	36,97
Закарпатська	1275,3	1256,9	470,1	59,09	199,9	15,90
Запорізька	2718,3	2547	2300,8	90,33	1905,2	74,80
Івано-Франківська	1392,7	1369,1	645,9	47,18	383,6	28,02
Київська	2812,1	2636,8	1794,0	68,04	1356,2	51,43
Кіровоградська	2458,8	2382,4	2085,4	87,53	1762,0	73,96
Луганська	2668,3	2646,32	1957,2	73,96	1274,3	48,15
Львівська	2183,1	2140,3	1294,1	60,44	796,4	37,21
Миколаївська	2458,5	2329,7	2056,8	88,29	1698,2	72,89
Одеська	3331,3	3119,6	2661,0	85,29	2071,9	77,87
Полтавська	2875,0	2726,6	2228,3	81,72	1768,2	64,85
Рівненська	2005,1	1961,8	964,9	48,12	657,9	33,53
Сумська	2383,2	2352,4	1740,4	73,98	1227,4	52,18
Тернопільська	1382,4	1363	1076,3	78,96	854,1	62,66
Харківська	3141,8	3080,8	2478,5	80,45	1926,9	62,55
Херсонська	2846,1	2415,2	2033,7	84,20	1777,2	73,58
Хмельницька	2062,9	2020,5	1604,2	79,39	1254,3	62,08
Черкаська	2091,6	1955,8	1487,3	76,05	1271,4	65,01
Чернівецька	809,6	790,8	482,5	61,01	333,0	42,11
Чернігівська	3190,3	3122,3	2125,9	68,09	1409,6	45,15
Україна	60 354,8	57 931,3	42 791,8	73,87	32 476,5	56,06

*Згідно з чинними нормами — площа розораності земель у загальній площі 60–80% вважається несприятливою, 25–60 — умовно сприятливою і менше 25 — сприятливою.

**Розраховано за даними Держземагенства України.

ньому максимально ефективно його використовувати без вкладення додаткових коштів. Таке використання може бути пов'язано або з ефективним застосуванням новітніх технологій землекористування, або з високою якістю земельних ресурсів.

Отже, земельно-ресурсний потенціал — це сукупне поєднання земельних ресурсів певної території та можливостей їх використання з метою максимального задоволення перспективних (майбутніх) потреб населення й економіки конкретної території (регіону).

Оцінка земельних ресурсів має здійснюватися як із погляду оцінки їхньої структури, так і з погляду оцінки їхнього цільового та функціонального призначення. Це може бути й оцінка ефективності використання ресурсів, ступеня виконання ними соціально-економічних функцій, рівня вдосконалення розміщення виробництв і повноти розв'язання екологічних проблем.

Земельно-ресурсний потенціал є складовою природно-ресурсного потенціалу, що входить у ресурсний потенціал території, тобто включає додатково виробничий, трудовий та фінансовий потенціали розвитку [3, с. 345]. Показником оцінки земельно-ресурсного потенціалу, який задіяний у сільському господарстві, може бути обсяг валової сільськогосподарської продукції, одержаної з 1 га сільгоспугідь.

Виробничий потенціал можна визначати як можливість забезпечення певними видами ресурсів тих чи інших виробництв. Показником оцінки цього потенціалу може бути виробництво чистої продукції в сільському господарстві на одиницю оброблюваної площі.

Природно-ресурсний потенціал трактується як сукупний потенціал при-

родних ресурсів території та умов їх використання. Показником оцінки цього потенціалу може слугувати інтегральна або порівняльна оцінка всіх задіяних у виробництві ресурсів.

Трудовий потенціал пов'язаний із наявністю трудових та інших ресурсів, які задіяні у виробничій і невиробничій сферах певної території. Його можна оцінити за продуктивністю праці в сільському господарстві.

Фінансово-економічний потенціал включає всі наявні у регіоні бюджетні та фінансово-економічні ресурси, а також інвестиційні ресурси, які можна додатково залучити для розвитку території (регіону). Всі ці види ресурсів мають бути оцінені з позицій розвитку сучасних технологій і організаційно-управлінських нововведень та обсягів інвестицій на одиницю площі сільгоспугідь, тоді як показниками економічної ефективності використання земельних ресурсів є: вартість валової продукції, валового доходу і прибутку з розрахунку на 1 га сільськогосподарських угідь; трудових ресурсів — вартість валової продукції та валового доходу на одного середньорічного працівника й на 1 люд.-годину; основних виробничих і фінансово-економічних ресурсів — обсяг валової продукції на 1 грн основних фондів, вартість основних фондів на 1 грн вартості валової продукції, кількість оборотів виробничих фондів за рік, тривалість одного обороту в днях тощо.

Головні чинники господарської діяльності на певній території — розрахунок масштабу освоєння ресурсів, оптимізація структури; вибір напрямів комплексного освоєння різних видів ресурсів. Це дає змогу визначати спеціалізацію виробниц-

тва, експортну орієнтацію та перспективи розвитку соціальної й виробничої інфраструктур. Глибше та ефективніше освоєння природних ресурсів пов'язано, насамперед, із пізнанням законів і закономірностей розвитку природи, а також з удосконаленням процесу взаємодії між природою та людиною.

Наявність та якість земельних ресурсів — важливий чинник підвищення ефективності господарювання в регіоні. Проте розв'язання економічних і соціальних проблем території залежить не лише від раціонального та ефективного використання земельних ресурсів, але й від ефективності використання інших ресурсів цієї території [2, с. 125]. Це викликає необхідність формування як позитивних взаємозв'язків між користувачами та споживачами різних видів ресурсів, так і взаємодії між різними стадіями використання земельних ресурсів та стадіями розвитку виробництва, насамперед сільськогосподарського. Такими стадіями є вибір ресурсу, його вилучення або первинна обробка, транспортування, продаж, обмін тощо.

Вказане дає змогу змінювати підходи до використання земельно-ресурсного потенціалу територій. Найефективніше використання територій досягається в межах локальних форм землекористувань і землеволодінь за рахунок використання переваг щодо місця їхнього розташування на території, її особливостей, виробничих можливостей землекористувачів та раціонального використання різних видів ресурсів [3, с. 78].

Місце розташування території слід оцінювати за відстанню до ринків збуту промислової, сільськогосподарської й лісогосподарської продукції, а також за

транспортними та іншими зручностями. Раціональність використання природних ресурсів необхідно оцінювати за ефективністю, цільовим спрямуванням та повнотою використання, тоді як фінансові можливості землекористувачів — за рівнем їхнього забезпечення відповідними засобами виробництва й розширенням самого виробництва. Важливо оцінити близькість природних ресурсів, їхню доступність для використання та узгодженість із наявними трудовими, фінансовими і виробничими ресурсами, які можуть бути залучені до господарської діяльності.

На використання земельно-ресурсного потенціалу територій значною мірою впливає територіальна структура господарства й розселення населення. В основі територіальної структури господарства лежать існуючі форми концентрації виробництва і види взаємодії виробників, а в основі розселення — структура та форми поселень. Зростаючі соціально-економічні потреби території завжди пов'язані з розвитком продуктивних сил, у тому числі й із залученням земельно-ресурсного потенціалу в господарський оборот. З іншого боку це призводить до негативних змін у природному середовищі, тому потребує застосування таких технологій використання земельних ресурсів, які б максимально враховували існуючі природні процеси.

При використанні земельних ресурсів необхідно брати до уваги їхню реальну вичерпність і зміну особливостей території, а також рівень антропогенного навантаження та його наслідки [1, с. 34]. Не завжди визначальним для розвитку територій буде прямий ефект від використання земельних ресурсів. У випадку із використанням земельних ресурсів як

стратегічного потенціалу території це має бути якість життя населення.

Інша важлива властивість земельних ресурсів — це те, що вони є базисом розташування різного роду виробництв, розвитку соціальної та інженерно-промислової інфраструктур тощо. Тобто в цьому напрямі важливо оцінити існуючі системи землеустрою та землевпорядкування територій. Раціональний розвиток територій повинен охоплювати всі етапи використання земельно-ресурсного потенціалу, а саме їх залучення до господарської діяльності, відтворення й охорону, власне, потенціалу.

Максимальний ефект може бути за умови інвестиційно-інноваційної спрямованості використання земельних ресурсів та розвитку землекористувань і землеволодінь, прогресивних структурних змін у землекористуванні та господарюванні. При цьому ефективним використанням земельно-ресурсного потенціалу може бути лише за умови ефективного використання інших ресурсів, насамперед природних.

В умовах глобалізації геополітичне положення території стає важливим чинником використання земельно-ресурсного потенціалу. Його вплив позначається не тільки на масштабах використання земельних ресурсів, але й на структурі та стратегії землекористування.

Оскільки використання стратегічного земельно-ресурсного потенціалу території має здійснюватися в межах уже існуючої інфраструктури та системи розселення, слід додатково враховувати як існуючі особливості розвитку територій, так і найгостріші проблеми щодо їхнього подальшого розвитку. До таких проблем, передусім, належить екологічна ситуація в регіоні (на території). Тобто необхідно фор-

мувати таку систему раціонального використання земельно-ресурсного потенціалу територій, яка б забезпечила взаємне проникнення елементів соціально-економічної системи і відповідних за якістю земельних ресурсів.

Тяжіння окремих видів виробництва до тих чи інших видів природних ресурсів та окремих видів вирощуваних сільськогосподарських культур до відповідних типів ґрунтів пов'язано з такими властивостями територіальної організації виробництва, як його концентрація, дисперсність, спеціалізація і комплексність. Структура виробництва має узгоджуватися, з одного боку, з розвитком інфраструктури території, а з другого — із наявною зосередженістю земельних ресурсів, особливо це стосується сільськогосподарського виробництва.

У сільськогосподарському виробництві важливими закономірностями врахування впливу земельних ресурсів на ефективність такого виробництва є: формування певних спеціалізованих агропромислових або сільськогосподарських зон відповідно до природно-кліматичної та якісно-земельної сприятливості; зосередження вирощування і переробки певних видів сільськогосподарської продукції на територіях концентрації споживачів цієї продукції.

Ефективне використання земельно-ресурсного потенціалу також пов'язано з певним (достатнім) рівнем зосередження земель або ґрунтів відповідної якості та попитом на продукцію, яку вирощують на цих землях, в тому числі й у сусідніх регіонах і навіть країнах. Слід стимулювати ефективне використання земельних ресурсів за рахунок вибору оптимальних форм землекористування і найбільш

експортоорієнтованих напрямів землекористування.

При цьому варто враховувати традиційні напрями виробництва в регіоні, тенденції виробництва відповідних видів продукції у світі та напрями освоєння земельних ресурсів (як світові тенденції, так і внутрішньорегіональні й національні). Нині не всі регіони (території), які мають сприятливу структуру земельних ресурсів та їхні запаси, можуть успішно використовувати наявний потенціал, а значить, й успішно розвиватися. Це пов'язано з тим, що розвиток територій є багатоаспектним і різномасштабним. Він залежить, крім уже перелічених аспектів, ще й від суспільних і загальносвітових трансформацій.

Із розвитком науково-технічного прогресу та посиленням виробничої конкуренції змінюються підходи не лише до використання земельних ресурсів, але й до їх внутрішньоструктурного формування та інтенсивності й напрямів господарського використання. При цьому земельні ресурси були і продовжують залишатися базою для розвитку господарства регіону, але у разі їх як ефективного, так і своєчасного використання, охорони та відтворення.

Земельні ресурси повинні успішно використовуватися не тільки в загальній господарській системі, але й у загальносвітовій системі господарських взаємозв'язків. Слід орієнтуватися на збереження земель найкращої якості (особливо цінних земель) та обмежене використання земель найгіршої якості (забруднених і деградованих).

Ефективність використання земельних ресурсів пов'язана, насамперед, з оцінкою співвідношення результатів і витрат на експлуатацію ресурсу. Кінцевий по-

казник ефективності характеризує обсяги виробництва в натуральному виразі та вартість вироблених продуктів харчування і продовольчої сировини у грошовому виразі. Тобто ефективність використання земельних ресурсів включає еколого-економічну та соціально-економічну ефективність. Крім того, земельні ресурси є ще й інтегральним показником інших природних ресурсів, через які реалізується продовольча функція. Використання земельних ресурсів слід розглядати нерозривно з їхнім відтворенням та збереженням.

Безумовно, розширене відтворення земельних ресурсів є пріоритетним у контексті забезпечення сталого землекористування. Проте проблема збереження кількості та якості земельних ресурсів, відносно яких здійснюється розширене відтворення, не менш значуща. Збереження земельних ресурсів — актуальне завдання, але їхнє збереження після проведення заходів щодо розширеного відтворення є якісно новим етапом природовідтворної й природоохоронної діяльності. Мета і завдання, на перший погляд, одні й ті ж самі, однак набуває значення різний якісний рівень цих процесів, спостерігається певний розвиток за спіраллю і має місце ефект мультиплікатора.

Ефективність використання земельно-ресурсного потенціалу території пропонується визначати за показниками забезпеченості цим потенціалом та його використанням. До першої групи показників входять: загальна площа оброблюваних земель, млн га; динаміка чисельності населення, млн осіб; землезабезпеченість, га/особу, в тому числі площа оброблюваних земель, га/особу. До другої групи належать: продуктивність праці; прибутковість; рівень і норма рентабельності; валовий внутрішній продукт

на особу; виробництво основних видів продовольства у валових обсягах на особу, на одиницю земельних ресурсів; обсяг валової продукції, млн грн; валова продукція на особу, грн/особу; індекси співвідношення виробництва та споживання продовольства у регіональному розрізі.

Ефективність відтворення земельно-ресурсного потенціалу є базовим показником для економічної оцінки продовольчого потенціалу території. Продовольчу ефективність, як загальну, так і виробничу, в свою чергу визначають через систему натуральних, енергетичних і вартісних показників.

Висновки. Використання земельно-ресурсного потенціалу територій як стра-

тегічного потенціалу має здійснюватися з урахуванням таких закономірностей: переходу від екстенсивного та інтенсивного землекористування до ощадливого ресурсозберігаючого; відповідності антропогенного і техногенного навантаження на земельні ресурси їхнім відтворним можливостям; узгодженості економічно ефективного й екологічно безпечного використання земель; збалансованості використання земель та оптимальності планування територій; вдалого поєднання вимог раціонального використання земельних ресурсів, інтересів землекористувачів і землевласників та пріоритетних напрямів розвитку територій.

Список літератури

1. Дорогунцов С.І. Оцінка земельно-ресурсного потенціалу України і проблеми забезпечення його ефективного використання / С.І. Дорогунцов, О.В. Новоторов, Т.С. Ніколаєнко. — К. : РВПС України НАН України, 1999. — 82 с.
2. Економіка сільського господарства : навчальний посібник / [В.К. Збарський, В.І. Мацибора, А. Чалий та ін.]; за ред. В.К. Збарського і В.І. Мацибори. — К. : Каравела, 2009. — 264 с.
3. Економічний енциклопедичний словник / [С.В. Мочерний, Я.С. Ларіна, О.А. Устинко, С.І. Юрій] ; за ред. С.В. Мочерного. — Т. 2. — Львів : Світ, 2006. — 568 с.
4. Трегобчук В. Відтворення та ефективне використання ресурсного потенціалу АПК (теоретичні та практичні аспекти) / В. Трегобчук, А. Юзефович, Д. Крисанов. — К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. — 260 с.

* * *

Освящены проблемы рационального использования земельно-ресурсного потенциала. Определены основные составляющие земельно-ресурсного потенциала и обоснованы направления его сохранения.

* * *

Sanctified issues of rational use of land resources potential. The main components of the land resource potential and grounded directions to save it.